

Magdalena Dąbrowska

Uniwersytet Warszawski

Pisarze w służbie wychowania „Патриот” (1804) Władimira Izmajłowa na tle czasopiśmiennictwa rosyjskiego końca XVIII – początku XIX wieku

Wśród problemów poruszonych w ostatnich latach XIX w. w czasopiśmie „Русская школа” znalazła się kwestia roli książki i czasopisma dla dzieci. Najszerzej wypowiedział się na ten temat K. N. Modzalewski w artykule pt. *Co to jest książka dla dzieci i czasopismo dla dzieci oraz czym one być powinny*, wskazując na wyższość książki nad czasopismem. Obalił w nim główne argumenty obrońców czasopism, stwierdzając, iż nie są one ani tańsze, ani przede wszystkim lepsze – pod względem merytorycznym i edytorskim – od książek; przeciwnie, teksty słabe, niedopracowane lub po prostu nieciekawe, zdarzają się częściej w czasopismach niż w książkach, co wynika z trybu ich przygotowania, presji czasu, której ulegają redaktorzy zobowiązani do wypuszczenia numeru w określonym terminie; przyznał jednak, że jeśli już pojawi się dobre czasopismo, a do takich zaliczył przede wszystkim „Детское чтение для сердца и разума”, znajdzie czytelników – niczym dobra książka – w różnych czasach, wśród kolejnych pokoleń¹. O książce dla dzieci wypowiedział się natomiast N. Pozniakow w artykule pt. *Co i jak czytać dzieciom*, rozpoczynającym się od stwierdzenia, że „czytanie jest jednym z ważniejszych składników współczesnego wychowania”². Wzmianka o czasopiśmie „Детское чтение для сердца и разума”, wydawanym w latach 1785–1789 i otwierającym pierwszy – datowany na lata 1785–1825 – okres w dziejach rosyjskiego czasopiśmiennictwa

¹ К. Н. Модзалеvский, *Что такое детская книга и детский журнал и чем они должны быть*, „Русская школа. Общепедагогический журнал для школы и семьи, издаваемый ежемесячно под редакцией Я. Г. Гуревича” 1891, № 4, s. 106–119.

² Н. Позняков, *Что и как читать детям. (Критико-педагогический этюд)*, „Русская школа” 1890, № 2, s. 73–99.

dla dzieci³, świadczy o tym, że pismo „Русская школа” rzuca światło na problemy edukacji i wychowania nie tylko w XIX w., ale także w czasach wcześniejszych.

Ten sam – początkowy – okres reprezentuje wydawany w 1804 r. przez Władimira Izmajłowa (1773–1830) „Патриот”⁴, opatrzony podtytułem „czasopismo wychowania” oraz mottem zaczerpniętym z pierwszej księgi słynnego *Emila, czyli O wychowaniu (Émile, ou de l'éducation, 1762)* Jeana-Jacquesa Rousseau⁵. Izmajłow – nie tylko wydawca czasopism, ale przede wszystkim prozaik, poeta i tłumacz⁶ – debiutował w 1794 r., zamieszczając w redagowanym przez W. S. Podszywałowa i P. A. Sochackiego piśmie „Приятное и полезное препровождение времени” miniaturowy prozatorski szkic psychologiczny *Uczucia moje nad grobem dobrej Marii (12-letniej dziewczynki)*⁷, wykazujący powiązania (w warstwie tematycznej oraz stylistyce) z sentymentalizmem. Związki z sentymentalizmem – prężnie rozwijającym się na przełomie XVIII i XIX w. kierunkiem literackim, którego podstawowe założenie stanowiło postrzeganie świata przez pryzmat racji uczuciowych oraz nawoływanie do życia w prostocie i bliskości natury – są widoczne we wszystkim, co w tym czasie wyszło spod jego pióra, poczynając od obszernej *Podróży do południowej Rosji*⁸, reprezentującej gatunek podróży sentymentalnej, przez skromne objętościowo – oparte na wątku miłosnym – *Jeziorno Rostowskie oraz Piękną Tatianę, mieszkającą u podnóża Wzgórz Worobiowych*⁹, stanowiące realizacje gatunku

³ Н. А. Бекетова, *Очерк русской детской журналистики (1785–1855)*, [w:] *Материалы по истории русской детской литературы (1750–1855)*, под ред. А. К. Покровской и Н. В. Чехова, вып. 1, Москва 1927, s. 92–107.

⁴ Zob. bibliografię jego zawartości wraz z krótką charakterystyką: А. Г. Максимов, *Описание русских периодических изданий XIX века. „Патриот” 1804 года. Журнал воспитания, издаваемый Владимиром Измайловым*, „Литературный Вестник” 1904, т. 8, s. 8–19.

⁵ Są nim słowa (przez Izmajłowa przytoczone w języku francuskim): „Do ciebie to zwracam się, czuła i przewidująca matko, która potrafiłaś usunąć się z szerokiego gościńca i uchronić rosnący krzew od ciosu ludzkich opinii! Uprawiaj, podlewaj młodą latorośl, ażeby nie zamarła; jej owoce będą ci kiedyś rozkoszą” (zob.: J. J. Rousseau, *Emil, czyli O wychowaniu*, tłum. W. Husarski, t. 1, Wrocław 1955, s. 7–8).

⁶ Zob. biogram Izmajłowa wraz z wyszczególnieniem literatury przedmiotu: *Русские писатели 1800–1917. Биографический словарь*, т. 2, под ред. П. А. Николаева, Москва 1992, s. 408–409.

⁷ 2.8 [В. В. Измайлов], *Чувства мои над гробом доброй Мари (12-летней девушки). Прозаический отрывок*, „Приятное и полезное препровождение времени” 1794, ч. 2, s. 101–110.

⁸ [В. В. Измайлов], *Путешествие в полуденную Россию Владимира Измайлова*, ч. 1–4, Москва 1800–1802.

⁹ В. В. Измайлов, *Ростовское озеро*, „Приятное и полезное препровождение времени” 1795, ч. 5, № 2, s. 15–28, ч. 6, № 45–46, s. 291–317; О.О.О. [В. В. Измайлов], *Прекрасная Татьяна, живущая у подошвы Воробьевых гор. Повесть*, „Патриот. Журнал воспитания, издаваемый Владимиром Измайловым” 1804, т. 1, кн. 2, s. 104–147 (dalej pismo będzie oznaczane z pominięciem podtytułu).

opowieści sentymentalnej, a skończywszy na wierszach lirycznych zamieszczonych w almanachu N. M. Karamzina „Аониды”. Opowieści sentymentalnej poświęcił też artykuł pt. *Rzut oka na Opowieści, czyli Powiastki*¹⁰, w którym wskazał na jej podobieństwo do francuskiej oświeceniowej powiastki moralizatorskiej. Jako tłumacz sięgał Izmańlow po dzieła F. Fénelona, F. R. de Chateaubrianda, L. F. Ségura, S. F. de Genlis oraz przede wszystkim J. J. Rousseau; większość jego przekładów – również tych zamieszczonych najpierw w czasopiśmie „Патриот” – znalazła się w obszernym zbiorze wydanym w latach 1819–1820¹¹. Pisarstwo zachodnioeuropejskie było dla niego nie tylko przedmiotem zainteresowania, ale także źródłem inspiracji. Podtytułem „czasopismo nowości europejskich” opatrzył swój kolejny periodyk, „Российский Музеум” z 1815 r.

Wcielanie założeń sentymentalizmu, podkreślanie roli literatury w procesie wychowania oraz zorientowanie na wzorce zachodnioeuropejskie są najważniejszymi cechami postawy twórczej Izmańlowa, szczególnie wyraziście przejawiającymi się w czasopiśmie „Патриот”. Ani ten, ani żaden inny periodyk, w którego wydaniu Izmańlow brał udział, nie stał się nigdy przedmiotem głębszej refleksji naukowej. Co więcej, związki pisma „Патриот” z sentymentalizmem (zaliczanego w związku z tym do grupy „czasopism karamzinistów”¹²) sprawiły, że z miejsca był on oceniany przez badaczy negatywnie¹³. Przez długie lata pisarstwo sentymentalne stanowiło bowiem w Rosji obiekt krytyki; postrzegano je jako pozbawione większej wartości, naiwne i prymitywne; poznano się na nim dopiero w ostatnim czasie: o ile proza sentymentalna Izmańlowa doczekała się już należytego opracowania¹⁴, o tyle jego działalność w dziedzinie czasopiśmiennictwa wciąż na nie czeka.

Określenie „periodyk dla dzieci” przystaje do czasopisma „Патриот” jedynie częściowo. Izmańlow adresuje je bowiem nie do jednej, ale do trzech grup odbiorców: dzieci, młodzieży i wychowawców. Dla każdej z nich przeznaczył w piśmie osobny dział; działy te powtarzają się w każdej księdze, przy czym jako pierwszy pojawia się zawsze dział przeznaczony dla wychowawców, drugi

¹⁰ O.O.O. [В. В. Измайлов], *Взгляд на Повести, или Сказки*, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 5, s. 205–214.

¹¹ *Переводы в прозе Владимира Измайлова*, ч. 1–6, Москва 1819–1820.

¹² В. Г. Березина, *Русская журналистика первой четверти XIX века*, Ленинград 1965, s. 19–23. Do „czasopism karamzinistów” (nazwa ta pochodzi od nazwiska czołowego przedstawiciela sentymentalizmu w Rosji, Nikołaja Karamzina) badaczka zalicza też „Московский Меркурий” (1803) P. I. Makarowa, „Журнал для милых” (1804) M. N. Makarowa oraz „Московский зритель” (1806) i „Аглая” (1808–1810, 1812) P. I. Szalikowa; pisze, że za wzór służyło dla ich wydawców pismo Karamzina „Московский журнал” (1791–1792).

¹³ Por. m.in.: *Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*, pod red. А. Г. Дементьева, А. В. Западова, М. С. Черпахова, Москва 1959, s. 112.

¹⁴ Zob. m.in.: M. Dąbrowska, *Rosyjska opowieść sentymentalna przelomu XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2003; M. Dąbrowska, *Dla pożytku i przyjemności. Rosyjska podróż sentymentalna przelomu XVIII i XIX wieku*, Warszawa 2009.

jest skierowany do dzieci, jako trzeci – opatrzony tytułem „Moralność, literatura i filozofia” – następuje zawsze dział dla młodzieży. W rezultacie do rąk odbiorców trafiają od razu jakby trzy czasopisma. Zastosowane przez Izmałowa rozwiązanie – czyli zorientowanie jednego pisma aż na trzy kategorie czytelników – należało na przełomie XVIII i XIX stulecia do rzadkości. Na jedną tylko grupę – do tego określoną dość ogólnikowo – orientowało się związane z Nikołajem Nowikowem pismo „Детское чтение для сердца и разума”: w przedmowie do niego pojawiała się stwierdzenie, że jest ono skierowane do ludzi młodych i ma zapełnić lukę na rodzimym rynku czasopiśmienniczym, na którym nie było dotąd „niczego, co by służyło do czytania przez dzieci”¹⁵. Osobną kwestię stanowi krąg odbiorców pism „Друг Юношества” (1807–1815) Maksima Niewzorowa i „Друг Детей” (1809) Nikołaja Iljina, a także tych wszystkich pozycji z pierwszych lat XIX w., które, jak zauważa I. J. Prochorowa, były nie tyle czasopismami, ile zbiorami tekstów o tematyce wychowawczej¹⁶. Bez względu na to jednak, do ilu grup czytelników pismo było skierowane i na ile precyzyjnie grupy te zostały określone, można mówić o nim jako o czasopiśmie specjalistycznym. Postępująca specjalizacja czasopism jest jednym z wyróżników rosyjskiego rynku wydawniczego przełomu XVIII i XIX w.; dowodzą tego w szczególności periodyki związane z Uniwersytetem Moskiewskim: Izmałowowski „Патриот” zapisał się jako jedna z pierwszych prób „problemowej specjalizacji pisma wydawanego przy uniwersytecie”¹⁷.

W tym samym roku, w którym ukazał się „Патриот”, wyszło (bądź, częściej, zaczęło wychodzić) sześć innych istotnych tytułów: „Друг просвещения” (1804–1806) i „Журнал для милых” (1804) w Moskwie oraz „Северный Вестник” (1804–1805) i „Санкт-Петербургский журнал” (1804–1809) w Petersburgu, a także (określane mianem zbiorów) „И отдых в пользу” (1804) w Moskwie i „Периодическое издание Вольного общества любителей словесности, наук и художеств” (1804) w Petersburgu¹⁸. Mimo że nie zostały pomyślane – jak pismo Izmałowa – jako czasopisma nastawione na tematykę wychowania, pozycje poświęcone jej nie należą w nich wcale do rzadkości. Szczególne miejsce zajmuje pod tym względem wydawany przez Iwana Martynowa „Северный Вестник”, w którym – dla przykładu – został zamiesz-

¹⁵ [Б. п.], *Благородному Российскому юношеству*, „Детское чтение для сердца и разума” 1785, ч. 1, № 1, s. 3 (tu i dalej – o ile nie podano inaczej – przekład własny, M. D.).

¹⁶ И. Е. Прохорова, „Просвещение есть могущество...” (В.В. Измаилов и московские издания начала XIX века), „Вестник Московского университета” 1993, серия 10 (журналистика), № 6, s. 37–38.

¹⁷ Э. Е. Рожкова, *Периодические издания Московского университета начала XIX в.*, „Вестник Московского университета” 1986, серия 8 (история), № 1, s. 56.

¹⁸ Рог.: Н. М. Лисовский, *Русская периодическая печать 1703–1894 гг. (Библиография и графические таблицы)*, Санкт-Петербург 1895.

czony opis „nowej metody” Johanna Heinricha Pestalozziego¹⁹. Podejmowanie tematyki wychowawczej – zarówno w kontekście kształtowania moralności, jak i formowania postaw społeczno-obywatelskich – uznawano wtedy wręcz za obowiązkowe.

O przeznaczeniu poszczególnych działów pisze Izmańłow w przedmowie do pierwszej księgi, zapowiadając tu także, iż wychowanie pojmuje jako „naukę szczęścia”²⁰. Przedmowa jest również tym miejscem, w którym dokonuje przeglądu przedstawicieli europejskiej myśli pedagogicznej, wysuwając na plan pierwszy twórców osiemnastowiecznych: J. J. Rousseau, którego *Emil...* stanie się dziełem najczęściej przywoływanym na łamach pisma, oraz J. F. Marmontela i S. F. de Genlis, o których powiastkach moralizatorskich oraz podobieństwie do nich rosyjskich opowieści sentymentalnych napisze w artykule pt. *Rzut oka na Opowieści, czyli Powiastki*. Wspomina Arystotelesa, Platona, Cyserona i Plutarcha, Helwecjusza, J. Locke’a, F. Fénelona, G. L. de Buffona i É. Condillaca, J. F. de Saint-Lamberta, J. H. Campego, A. Berquina i M. Edgeworth. Dodaje, że wychowanie jest sprawą nie tylko jednostki, ale także ogółu: „doświadczenia wszystkich czasów i kroniki wszystkich narodów poświadczają jego wpływ na los ludzkości”, „szczęśliwość [...] społeczeństw zależy od pracy, poglądów i myśli ludzkich, które od wieków stanowią owoc wychowania”; dokonuje też rozgraniczenia między „poszukiwaniem metod uczenia, [...] rozwijania zdolności rozumu” a (w czym widzi większe wyzwanie) „kształtowaniem serca, moralności i rozsądku”²¹. Jeśli w przedmowie do pisma Izmańłow jakby wita się z czytelnikami, to w nocie zamykającej jego ostatnią księgę żegna się z nimi²², zapowiadając, iż materiały zamieszczone w poszczególnych (trzech) działach – połączone w jedną całość i dopracowane – zamierza wydać w oddzielnej książce²³.

Aby w pełni odtworzyć strukturę pisma „Патриот”, należy wspomnieć jeszcze o dedykacji oraz zamykającym każdą księgę dziale bibliograficznym. Swoją periodyk Izmańłow poświęcił Marii Fiodorownie, małżonce Pawła I;

¹⁹ [Б. п.], *Сокращение новой методы воспитания Г. Песталоци*, „Северный Вестник” 1804, ч. 4, № 10, s. 1–9 i p.

²⁰ [Б. п.], *Введение*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 1 (январь), s. 5.

²¹ Tamże, s. 5, 6, 14.

²² Za przedłużenie działalności Izmańłowa jako wydawcy pisma „Патриот” można uznać założenie przez niego pensjonatu dla chłopców i wcielanie w nim w życie poglądów Rousseau i Pestalozziego. Dane, jakie posiadamy na ten temat, są skąpe: wspomina się o tym, że Izmańłow przywiązywał dużą wagę do poznania przyrody i rzemiosła stolarskiego; wiadomo, że za pracę pedagogiczną został odznaczony orderem św. Włodzimierza czwartej klasy (zob.: Н. Н. Булич, *Очерки по истории русской литературы и просвещения с начала XIX века*, т. 1, Санкт-Петербург 1902, s. 117–118); wspomina się wreszcie o tym, że jednym z jego wychowanków był Pimen Arapow (1796–1861), autor prac o teatrze rosyjskim (zob.: *Словарь членов Общества любителей российской словесности при Московском университете*, Москва 1911, s. 17).

²³ В. Измайллов, *К читателям Патриота*, „Патриот” 1804, т. 4, кн. 3 (декабрь), s. 379–380.

nazwał ją czułą matką i krzewicielką zasad moralnych, wymienił jej dwóch najmłodszych synów – Nikołaja i Michaiła, mających w 1804 r. odpowiednio osiem i sześć lat, a także wspominał o starszym od nich – urodzonym w 1777 r. – Aleksandrze, spadkobiercy tronu. Można dodać, że Nikołajowi i Michaiłowi Pawłowiczom zostanie zadedykowana opowieść o Belizariuszu, zamieszczona w pierwszym tomie czasopisma²⁴. Mówiąc zaś o tym, należy przypomnieć, że powieść Jeana-François Marmontela *Belizariusz (Bélisaire, 1765)* cieszyła się wielkim powodzeniem jako „kodeks moralności władców”: historia wodza bizantyjskiego, bezzasadnie oskarżonego przez cesarza Justyniana o zdradę i pozbawionego przez niego wzroku, stanowiła pretekst do podsunęcia władcom wskazówek, jak dobrze rządzić krajem; jej przekład rosyjski został sporządzony z inicjatywy i przy udziale Katarzyny II²⁵. Wiersz na cześć Katarzyny II – zmarłej w 1796 r. – znalazł się w dziale trzecim pisma²⁶. Rubrykę bibliograficzną czasopisma „Патриот” wypełniły omówienia nowości książkowych; przedstawiane były pozycje naukowe, publicystyczne i literackie, wydane zarówno w Rosji, jak i za granicą (najczęściej w Anglii, Francji, Niemczech, ale także we Włoszech, w Holandii, Szwecji i nawet Stanach Zjednoczonych). Zwraca uwagę w niej zwłaszcza wzmianka o dramacie Nikołaja Iljina *Wielkoduszność, czyli nabór rekrucki*, zamieszczona w tomie drugim; jest ona istotna z tego względu, że – podobnie jak przedmowa – rzuca światło na program periodyku Izmajłowa, w szczególności jego dział trzeci: znajdzie się w nim miejsce dla „wszystkiego, co ma związek z literaturą, z naukami i [...] sztukami pięknymi; wszystkiego, co może przynieść pożytek [...] czytelnikom: wszystkiego wreszcie, co służy kształtowaniu gustu, języka i rozsądku”²⁷. Odtwarzając strukturę – przejrzystą i wyrazistą – czasopisma „Патриот”, trzeba wspomnieć też o nocie wydawcy zamykającej księgę pierwszą, z której wynika, że pierwotne plany Izmajłowa zakładały szersze wprowadzenie tematyki politycznej; ostatecznie jednak wycofał się z nich, stwierdzając, że bardziej interesuje go moralność, a polityka często stoi z nią w sprzeczności²⁸.

Zasadniczy zrąb działu pierwszego – podobnie zresztą jak dwóch pozostałych – tworzą pozycje obce: cytowane, streszczane lub, najczęściej, referowane za periodykami zachodnimi (dokładny adres bibliograficzny zwykle nie

²⁴ [Б. п.], *Велизарий с царскими детьми. Посвящено Их Императорским Высочествам Великим Князьям Николаю Павловичу и Михаилу Павловичу*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 1 (январь), s. 81–96.

²⁵ Zob.: M. Dąbrowska, *Jean-François Marmontel i rosyjska proza sentymentalna drugiej połowy XVIII wieku*, „Przegląd Rusycystyczny” 2005, nr 4, s. 21–34.

²⁶ 2.8. [В. В. Измайлов], *Эпитафия Екатерине II*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 2 (февраль), s. 102.

²⁷ [Б. п.], *Великодушие, или рекрутский набор. Драма в трех действиях, Г. Ильина*, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 4 (апрель), s. 125.

²⁸ [Б. п.], *Уведомление*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 1 (январь), s. 160.

zostaje podany); wśród problemów poruszonych w nich są kwestie nauczania greki i geografii²⁹, a także rysunku i malarstwa³⁰, mowa jest o szkołach³¹ oraz wychowaniu dziewcząt i roli kobiet³², podjęta zostaje sprawa nauczania głuchych i niemych³³, są obecne rozważania o walorach wychowawczych literatury³⁴ (ta ostatnia kwestia – tu jedynie zasygnalizowana – wyrośnie na jedną z podstawowych w dziale trzecim czasopisma). Do wyjątków należy pod tym względem artykuł *O dawnym rosyjskim wychowaniu*, autorstwa samego Władimira Izmajłowa³⁵. Jest on istotny z racji nie tyle tego, że przedstawia dawne zasady wychowania (poza nazwami kilku zabaw dziecięcych żadne konkrety nie pojawiają się w nim), ile tego, że daje wyobrażenie o postawie autora (a co za tym idzie, o założeniach wydawanego przez niego czasopisma). U podstaw wywodu leży przeciwstawienie „stare – nowe”: kiedyś ludzie byli, zdaniem Izmajłowa, silni, zdrowi, sprawni fizycznie, pełni temperamentu, teraz są słabowici, jakby bez życia; współcześni mogą jedynie pozazdrościć przodkom odwagi i zaprawienia w bojach, wytrzymałości na mróz i skwar, a także silnego kręgosłupa moralnego oraz trwałości więzów przyjacielskich i rodzinnych; poprzednie pokolenia bardziej aniżeli obecne przypominały starożytnych Spartan, więcej też miały w sobie z Russowskiego Emila. Izmajłow daleki jest jednak zarówno od idealizowania dawnych czasów, jak i od potępienia teraźniejszości: artykuł rozpoczyna od stwierdzenia, że „każdy wiek ma własne [...] osiągnięcia, związane z charakterem narodów [...], wszelkimi okolicznościami czasu, życia, klimatu itp.”, na zakończenie zwraca się zaś do czytelników, by czerpali z przeszłości to, co wartościowe, nie rezygnując z dorobku – niezaprzeczalnie wielkiego – współczesności; pisze też, że tak jak od narodów zachodnich przejęli Rosjanie „nauki, sztuki i grzeczność”, tak od własnych przodków powinni przejąć „dziarskość ducha i ciała”, „wszystko, co najlepsze w ich prostocie, obyczajności i wychowaniu fizycznym”³⁶. Jawi się więc Izmajłow jako ktoś, kto poszukuje w dziedzinie wychowania rozwiązań optymalnych, jest

²⁹ Ролленово примечание об учении Греческого языка, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 6 (июнь), s. 259–266; [Эджеворт], О географии и хронологии, „Патриот” 1804, т. 3, № 7 (июль), s. 3–10.

³⁰ [Жанлис], Новая метода учить детей рисованию и живописи, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 2 (февраль), s. 16–35. Na końcu pojawia się informacja, że Genlis zamierza przedstawić też nową metodę uczenia gry na harfie oraz innych instrumentach.

³¹ [Мармонтель], О школах, „Патриот” 1804, т. 3, кн. 8 (август), s. 135–142.

³² [Б. п.], О воспитании девиц и об ученых женщинах, „Патриот” 1804, т. 3, кн. 9 (сентябрь), s. 291–304 (na końcu znajduje się dopisek „Из Фран. Жур. Archives Litteraires”).

³³ Учение глухих и немых, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 5 (май), s. 127–142.

³⁴ О романах исторических и моральных для пользы воспитания. (Из сочинений Госпожи Жанлис), „Патриот” 1804, т. 4, кн. 11 (ноябрь), s. 130–134.

³⁵ В. И. [В. В. Измайлов], О русском старинном воспитании, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 4 (апрель), s. 3–19.

³⁶ Тамże, s. 4, 6, 18.

skłonny do zawarcia kompromisu, jako ktoś, kto orientuje się na różne wzorce, żadnego z nich nie przyjmuje jednak bezkrytycznie. W jeszcze większym stopniu niż artykuł pt. *O dawnym rosyjskim wychowaniu* świadczą o tym komentarze, jakimi Izmajłow opatrzył artykuł pt. *Kilka słów o nowej metodzie P. Pestalozziego*³⁷, zaczerpnięty, jak informuje, „z pewnego czasopisma francuskiego”: „nie podzielamy [...] z francuskim autorem [...] entuzjazmu w ocenie metody Pestalozziego”; swoje stanowisko uzasadnia tym, że nową metodę powinno opiniować się dopiero wtedy, gdy jest stosowana dłuższy czas i w szerokim zakresie: „należy jeszcze poczekać, by czas potwierdził pokładane w niej nadzieje”, „do tej pory działaniem [...] ograniczała się ona [...] do geometrii albo arytmetyki”; tego sceptycznego – a w istocie zdroworozsądkowego – tonu nie osłabiło nawet ostatnie zdanie komentarza: „w każdym razie szczęśliwe prognozy otaczają nas w początku XIX wieku i wspaniała epoka otwiera się [...] przed ludzkością”³⁸. Na oddzielne odnotowanie zasługuje pojawiająca się w artykule wzmianka o J. J. Rousseau: we wstępie czytamy, że „metoda Pana Pestalozziego jest niczym innym jak szczegółową realizacją w praktyce [...] tych zasad wychowania, które Rousseau przedstawił w *Emilu* w końcu drugiej i na początku trzeciej księgi”³⁹. Na poglądy myśliciela francuskiego rzuca też światło artykuł pt. *Nocne zabawy z Russowskiego Emila*⁴⁰, a także artykuł – znów istotny ze względu na możliwość odczytania postawy Izmajłowa – pod wymownym tytułem *O pewnych błędach J. J. Rousseau w kwestii wychowania fizycznego*, poruszający problem – mówiąc najogólniej – higieny i ochrony zdrowia⁴¹; jeszcze bardziej wymowny – mający skłonić czytelników do krytycznego przyjrzenia się rozwiązaniom proponowanym przez Rousseau – jest ten oto jego fragment: „w czasach sławy i triumfu Russowskiego Emila pewien ojciec rodziny, zaakceptowawszy wszystkie zawarte w nim zasady bez wyjątku, stracił dzieci przez stosowanie zimnych kąpielii oraz żonę, która karmiąc je wszystkie sama, nie mogła podołać w końcu temu ciężarowi”⁴². Szeroko rozumiane wychowanie fizyczne jest tematem stale powracającym w pierwszym dziale pisma. Mowa jest o nim w artykule pt. *O wychowaniu w ogólności*⁴³, w całości są mu poświęcone artykuły pt. *O wychowaniu fizycznym dzieci do lat sześciu lub*

³⁷ И., *Нечто о новой методе воспитания Г. Песталоци*, „Патриот” 1804, т. 4, кн. 12 (декабрь), s. 237–246.

³⁸ Tamże, s. 245, 246.

³⁹ Tamże, s. 238.

⁴⁰ *Ночные игры из Руссова Эмиля*, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 4 (апрель), s. 29–40.

⁴¹ [Моро], *О некоторых заблуждениях Ж.Ж Руссо в отношении к физическому воспитанию*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 3 (март), s. 1–16.

⁴² Tamże s. 9.

⁴³ *О воспитании вообще. Из Франц. Жур. la Décade*, „Патриот” 1804, т. 4, кн. 10 (октябрь), s. 3–20, т. 4, кн. 11 (ноябрь), s. 109–130.

*ośmiu*⁴⁴ oraz *Gimnastyka. Z zapisków o wychowaniu Pani Genlis*⁴⁵, pochodzącym z czasów, gdy Stephanie Félicité de Genlis była wychowawczynią dzieci księcia Ludwika Filipa Orleańskiego. Z jej zapisków czytelnik dowiaduje się najpierw, czym jest i jakie korzyści przynosi gimnastyka (wzmocnienie ciała, poprawa odporności i wydolności organizmu, przyuczenie do wysiłku, dodanie zręczności i siły, co – wszystko razem – ma zaowocować przygotowaniem człowieka do odparcia wszelkich przeciwności życiowych), na zakończenie zaś otrzymuje zapewnienie o nieszkodliwości i przede wszystkim skuteczności zajęć gimnastycznych (na osoby silne i zdrowe wyrosły nawet najbardziej słabe i delikatne dzieci); środkową – główną – część pracy stanowi wyszczególnienie i opis proponowanych ćwiczeń (łącznie jest ich dziewiętnaście, poczynając od biegania i skakania, przez zabawy ze sznurkiem, a skończywszy na tańczeniu). Poprawę kondycji fizycznej dzieci uważano za jedno z podstawowych zadań wychowawców.

O ile teksty zamieszczone w dziale pierwszym są istotne z tego względu, że ujawniają postawę wydawcy, o tyle w pozycjach z działu drugiego warta zainteresowania wydaje się przede wszystkim forma przekazu treści. Na plan pierwszy wysuwają się wśród nich *Lekcje gramatyki w praktyce...*, przeznaczone – jak wynika z dalszego członu tytułu – dla dzieci małych i średnich⁴⁶, oraz *Ptasznik dziecięcy, czyli mały Ornitolog*⁴⁷, adresowany – jak pisze wydawca w przypisie – do tych młodych ludzi, którzy „przechodzą z wieku dziecięcego do młodzieńczego”⁴⁸; oba teksty – jedne z najobszerniejszych w całym czasopiśmie – zostały podzielone na części: każda z części – w jednym i drugim przypadku jest ich osiem – stanowi odrębną, zamkniętą całość, poświęconą jednemu aspektowi podjętego zagadnienia. Zawartość *Lekcji gramatyki w praktyce...* stanowi opis – czy też, trafniej, scenariusz – zabawy, mającej pomóc dzieciom w przyswojeniu części mowy (głównie rzeczowników i czasowników): do jej przeprowadzenia potrzebna jest kartka papieru, na której zostanie zapisane zdanie przeznaczone do przeanalizowania, oraz żetony w różnych kolorach,

⁴⁴ *О физическом воспитании детей до шести или восьми лет. Извлечение из сочинения Сосерота, Члена Национального Института*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 1 (январь), s. 24–39, т. 1, кн. 2 (февраль), s. 5–15.

⁴⁵ *Гимнастика. Из записок воспитания Госпожи Жанлис*, „Патриот” 1804, т. 4, кн. 12 (декабрь), s. 246–265.

⁴⁶ *Уроки грамматики в действии для детей первого и второго возраста*, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 5 (май), s. 157–164, т. 2, кн. 6 (июнь), s. 269–289, т. 3, кн. 7 (июль), s. 27–47, т. 3, кн. 8 (август), s. 159–168, т. 3, кн. 9 (сентябрь), s. 318–332, т. 4, кн. 10 (октябрь), s. 21–28, т. 4, кн. 11 (ноябрь), s. 135–140, т. 4, кн. 12 (декабрь), s. 266–276.

⁴⁷ *Птичник детский, или маленький Орнитологист*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 2 (февраль), s. 45–64, т. 1, кн. 3 (март), s. 62–68, т. 2, кн. 4 (апрель), s. 41–44, т. 2, кн. 5 (май), s. 165–173, т. 2, кн. 6 (июнь), s. 291–305, т. 3, кн. 7 (июль), s. 47–58, т. 3, кн. 8 (август), s. 171–176, т. 4, кн. 10 (октябрь), s. 29–39.

⁴⁸ Tamże, т. 1, кн. 2 (февраль), s. 45.

którymi uczestnicy będą zakrywać odpowiednie – reprezentujące poszczególne części mowy – wyrazy. Na każdą z części (poza pierwszą, zawierającą wyjaśnienie reguł gry) składa się – najpierw – zapis rozmowy matki z dziećmi biorącymi udział w zabawie i wyszczególnienie czynności wykonywanych przez nie oraz – czasem – tekst czytanki, mającej utrwalić to, czego młodzi ludzie się nauczyli. Materiał gramatyczny przedstawiany jest zgodnie z zasadą stopniowania trudności: pierwsza „lekcja” dotyczy imion własnych, przedmiotem ostatniej są różne grupy czasowników. Zwraca uwagę też sposób, w jaki matka skłania dzieci do podjęcia zabawy: dowiadują się więc od niej nie tylko tego, że mają w jej trakcie czegoś nauczyć się, ale także tego, że wesoło spędzą dzięki niej czas. Jeśli *Lekcje gramatyki w praktyce...* mają służyć podniesieniu kompetencji językowych, to *Ptasznik dziecięcy, czyli mały Ornitolog* przyczynić się ma do wzbogacenia ich wiedzy przyrodniczej. W *Ptaszniku dziecięcym, czyli małym Ornitologu* pojawiają się opisy ponad dziesięciu ptaków, poczynając od orła i sokoła, przez sowę, a skończywszy na kogucie. Każdy z opisów zostaje „wbudowany” w rozmowę dwójki młodych ludzi, często rozrastającą się do rozmiarów scenki: chłopiec zaprowadza dziewczynkę do sadu, by tam dzielić się z nią swoimi wiadomościami o „życiu, zwyczajach i właściwościach” ptaków; z czasem przyłączają się do nich rodzice, a w końcu także sąsiedzi i ich dzieci. Poza opowieściami „młodego ptasznika” ważną rolę odgrywają tu komentarze (w przypisach) wydawcy: na wstępie stwierdza on, że „ornitologia jest tą częścią historii naturalnej, która może być najprzyjemniejsza dla dzieci”, zapewnia też, że wiadomości o ptakach czerpał z najlepszych źródeł, przy czym największym autorytetem w tej dziedzinie jest dla niego przede wszystkim filozof i przyrodnik francuski Georges-Louis de Buffon (*Histoire naturelle, générale et particulière*, 1749–1788); następnie – gdy młody ornitolog rozpoczął już swoje wykłady – radzi, aby „dzieci, czytając o tych ptakach, miały je przed sobą”, żywe albo wypchane⁴⁹. Jak widać, u podstaw obu tekstów leży przekonanie, że wiedzę należy przekazywać w sposób atrakcyjny, zachęcający czytelnika do aktywności; stąd obecność w nich formy rozmowy (z quasi-dramaturgicznym podziałem na kwestie wypowiedane przez każdą z postaci). Nie sposób nie wspomnieć w tym kontekście o idei łączenia „przyjemnego z pożytecznym”⁵⁰, słynnej zasadzie „bawiąc, uczyć”. Tekstów opartych na schemacie rozmowy – matki z córką⁵¹, ojca z gromadką dzieci⁵² – jest w drugim dziale pisma więcej.

⁴⁹ Tamże, s. 45, 49.

⁵⁰ Jest ona sygnalizowana już w tytułach czasopism („Приятное и полезное препровождение времени” z lat 1794–1798 i in.), a także w rozporozynających je przedmowach wydawców („Журнал российской словесности” z 1805 r., „Аглия” z 1808 r. i in.)

⁵¹ [Жанлис], *Разговор матери с восьмилетнею дочерью*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 1 (январь), s. 96–109 i n.

⁵² [Беркен], *Разговор отца с детьми о земле и морях*, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 3 (март), s. 38–62.

I wreszcie trzeci – najobszerniejszy, zajmujący ponad połowę każdego numeru – dział pisma, na którym, jak się wydaje, Izmańłowski zależało w sposób szczególny. Za cel postawił sobie w nim, zgodnie z deklaracją złożoną w recenzji dramatu Nikołaja Iljina, wyrobienie w czytelnikach otwartości na naukę oraz sztuki piękne i przede wszystkim literaturę. Słowami-kluczami stają się w niej rozum, wzniosłość, piękno i harmonia, dobry smak i styl. „Czytanie [...] jest [...] potrzebne najprzód do tego, bym nie ograniczał się tylko sam do siebie, a następnie do tego, bym poznawszy zagadnienia rozpatrzone przez innych, mógł wydać sąd o rzeczach już zbadanych i pomyśleć o badaniach dalszych”, „czytanie posila umysł i orzeźwia go, kiedy jest znużony nauką, choć i ono połączone jest z uczeniem się” – oto czego młodzi ludzie mogą dowiedzieć się z zamieszczonego tu jednego z „listów moralnych” Seneki do Lucyliusza; oto zaś dalszy fragment rozważań myśliciela starożytnego (barwnych, przetykanych przemawiającymi do wyobraźni porównaniami i nawiązaniem literackimi): „nie należy wyłącznie pisać ani wyłącznie czytać. [...] Trzeba kolejno przechodzić od jednego do drugiego, oraz miarkować jedno drugim, by z tego, cośmy zdobyli przez czytanie, stworzyć na piśmie zwartą całość. Powinniśmy naśladować pszczoły, które krążąc wyszukują kwiaty nadające się do zebrania miodu, po czym wszystko to, co przyniosą, rozdzielają i porządnie układają w plasty”⁵³. Spośród przedstawicieli świata starożytnego przywołany zostaje także Cyce-ron⁵⁴; czasy późniejsze reprezentują Wolter⁵⁵, Monteskiusz⁵⁶ i Denis Diderot⁵⁷, wreszcie Marmontel, jeden z najczęściej przywoływanych pisarzy⁵⁸. Izmańłowski idzie w tym dziale pisma jeszcze dalej, widzi bowiem w młodych ludziach nie tylko odbiorców sztuki, ale także jej twórców. Świadczy o tym zamieszczenie przetłumaczonego z języka francuskiego tekstu pod znamienym tytułem *Plan nauki młodego poety*⁵⁹. Słowami-kluczami stają się też rym, przekład, bogactwo języka. W gronie twórców, którzy młodym ludziom mają dać wyobrażenie o problemach literatury, umieszcza Izmańłowski również siebie: prezentuje się jako przedstawiciel sentymentalizmu, przy czym taki, który nie ogranicza się do wcielania założeń tego kierunku w praktyce pisarskiej, ale podejmuje próbę

⁵³ [Сенека], *Наставление молодому человеку*, „Патриот” 1804, т. 3, кн. 8 (август), s. 177–183; tu cyt. za: Lucius Annaeus Seneca, *Listy moralne do Lucyliusza*, tłum. W. Kornatowski, wstęp i przypisy K. Leśniak, Warszawa 1961, s. 360–361 (list LXXXIV). Zaraz po tych słowach pojawia się nawiązanie do *Eneidy* Wergiliusza (por. ks. I, w. 430–440).

⁵⁴ Цицерон о Красноречии, „Патриот” 1804, т. 4, кн. 12 (декабрь), s. 331–342.

⁵⁵ Вольтер о красивости слога, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 6 (июнь), s. 336–348.

⁵⁶ [Монтескьё], О пользе наук, „Патриот” 1804, т. 2, кн. 4 (апрель), s. 57–64.

⁵⁷ [Дидерот], Нечто о вкусе в изящных искусствах, „Патриот” 1804, т. 4, кн. 11 (ноябрь), s. 154–161.

⁵⁸ О слоге вообще. Из Мармонтелевой Поэтики, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 1 (январь), s. 122–138.

⁵⁹ [Б. п.], План учения для молодого поэта, „Патриот” 1804, т. 1, кн. 2 (февраль), s. 93–101.

sformułowania pewnych wniosków teoretycznych na temat. O tej podwójnej roli, jaką wziął na siebie, świadczy zamieszczenie przez niego w bliskim sąsiedztwie – z jednej strony – *Pięknej Tatiany, mieszkającej u podnóża Wzgórz Worobiowych* oraz – z drugiej – *Rzutu oka na Opowieści, czyli Powiastki. Piękna Tatiana...* jest opowieścią sentymentalną, jedną z wielu napisanych przez prozaików rosyjskich na przełomie XVIII i XIX w., *Rzut oka na Opowieści...* jest pracą teoretyczną o opowieści sentymentalnej, sztandarowym gatunku prozy rosyjskiego sentymentalizmu. W artykule tym pisze Izmańłow przede wszystkim o podobieństwie rosyjskiej opowieści sentymentalnej do francuskiej powiastki moralizatorskiej; za mistrza powiastki moralizatorskiej uznaje Jeana-François Marmontela (jest to już kolejny rodzaj jego działalności pisarskiej, który zostaje przywołany w piśmie „Патриот”), „rosyjskim Marmontelem” nazywa Nikołaja Karamzina, którego *Biedna Liza* (1792) – łzawa historia o chłopce z podmoskiewskiej wsi, uwiedzionej i porzuconej przez pana – wyrosła na wzorzec gatunku, podziwiany i naśladowany; wymienia też późniejszą opowieść sentymentalną Karamzina, *Julię* (1796), zaznaczając, iż ceni ją nawet bardziej – właśnie ze względu na większe podobieństwo do powiastek Marmontela – aniżeli *Biedną Lizę*⁶⁰. Wymowa dydaktyczno-moralizatorska jest tym, co, zdaniem Izmańłowa, przerzucającego tu jakby pomost między literaturą rosyjską a zachodnioeuropejskimi, łączy obydwa zestawiane ze sobą gatunki; jednocześnie jest tym, co on sam uważa za szczególnie ważne w literaturze. Za to właśnie ceni też prozę Stephanie Félicité de Genlis⁶¹ (jest ona jedną z najczęściej przywoływanych pisarek w całym periodyku); już w przedmowie do pisma wspomniął Izmańłow jej *Adele i Teodora* (*Adèle et Théodore*, 1792) i zawarte w tym utworze wskazówki odnośnie do wychowania moralnego dzieci. Powiastka moralizatorska definiowana jest jako krótki utwór prozatorski przybierający formę obyczajowego egzemplum, piętnujący ludzkie przywary lub stawiający czytelnikom za wzór obraz cnotliwego życia albo jakiegoś godnego naśladowania uczynku, zwykle ograniczający zainteresowanie do współczesności, ale mogący też korzystać ze scenerii orientalnej bądź antycznej⁶². W skład działu trzeciego wchodzi ponadto rubryka *Ciekawostki naszych czasów* (pojawia się we wszystkich numerach poza trzema początkowymi); nie sposób też nie zasygnalizować obecności w nim utworów pisarzy rosyjskich: Michaiła Chierskowa, Wasilija Puszkina, Dmitrija Chwostowa, Piotra Szalikowa i oczywiście

⁶⁰ Рог.: О. Б. Кафанова, Н. М. Карамзин – переводчик Мармонтеля, „Проблемы метода и жанра”, вып. 6, Томск 1979, s. 157–176.

⁶¹ Рог.: О. Б. Кафанова, Н. М. Карамзин – переводчик Жанлис. (Французская „нравоучительная сказка” и пути формирования русской сентиментальной повести), [w:] Художественное творчество и литературный процесс, отв. ред. Н. Н. Киселева, вып. 4, Томск 1982, s. 96–111.

⁶² I. Kitowiczowa, Z. Sinko, *Powiastka*, [w:] *Słownik literatury polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Wrocław–Warszawa–Kraków 1996, s. 444.

samego Władimira Izmajłowa. Obecność tematyki literackiej sprawia, że „Патриот” może być stawiany obok czołowych periodyków kulturalno-literackich epoki.

Przegląd czasopism rosyjskich z przełomu XVIII i XIX w. pozwala stwierdzić, że podobne problemy jak w piśmie „Патриот” znajdowały oświetlenie w wielu z nich. Obfitują one zwłaszcza w omówienia poglądów poszczególnych pedagogów zachodnioeuropejskich. Na plan pierwszy wysuwa się wśród nich J. J. Rousseau⁶³; co więcej, na łamach czasopism ukazywały się wiersze o nim i jego *Emilu*...⁶⁴, nie należały też do rzadkości utwory prozatorskie, w których zasady opisane w *Emilu*... były przywoływane przy charakteryzowaniu postaci⁶⁵. Szerokie wyobrażenie o problemach edukacji i wychowania dają na przełomie XVIII i XIX w. nie tylko periodyki ściśle nakierowane na nie, wydawane z myślą o nich, ale także – co zdążył już zresztą wykazać przeprowadzony wcześniej przegląd pism z samego tylko 1804 r. – czasopisma o profilu szerszym, społecznym i kulturalno-literackim.

Wśród periodyków drugiej połowy XIX w., które podjęły kwestię książki i czasopisma o tematyce wychowawczej, znalazł się – poza wymienionym piśmie „Русская школа” – „Журнал для воспитания” w 1857 r. W sprawie czasopism wypowiedział się w nim szczególnie dobitnie K. D. Uszynski, który w artykule pt. *O pożytku literatury pedagogicznej* stwierdził ze smutkiem, że w Rosji nie ma „ani jednego czasopisma pedagogicznego”⁶⁶. W odniesieniu do przełomu XVIII i XIX stulecia sąd taki wydaje się raczej daleki od prawdy.

⁶³ Zob.: М. М. Штранге, *Жан-Жак Руссо и его русские современники*, [w:] *Международные связи России в XVII–XVIII вв. (Экономика, политика и культура)*. Сборник статей, отв. ред. А. Г. Бескровный, Москва 1966, s. 345–357; Ю. М. Лотман, *Руссо и русская культура XVIII века*, [w:] *Эпоха Просвещения. Из истории международных связей русской литературы*, отв. ред. М. П. Алексеев, Ленинград 1967, s. 208–281; *Ж.-Ж. Руссо: pro et contra. Идеи Жана-Жака Руссо в восприятии и оценке русских мыслителей и исследователей (1752–1917)*. Антология, состав. А. А. Златопольская, Санкт-Петербург 2005.

⁶⁴ Нр.: [Б. п.], *К бюсту Жан-Жака Руссо, стоящему на письменном столе Автора*, „Московский Зритель. Ежемесячное издание к. П. Шаликова” 1806, ч. 1, № 1 (январь), s. 55.

⁶⁵ Нр.: [И. И. Мартынов], *Филон*, „Муза” 1796, ч. 1, № 1 (январь), s. 74–88, ч. 1, № 2 (февраль), s. 144–159, ч. 2, № 4 (апрель), s. 52–72, ч. 2, № 6 (июнь), s. 219–243, ч. 3, № 8 (август), s. 130–152, ч. 3, № 9 (сентябрь), s. 211–237, ч. 4, № 10 (октябрь), s. 57–77, ч. 4, № 11–12 (ноябрь – декабрь), s. 144–172.

⁶⁶ К. Д. Ушинский, *О пользе педагогической литературы*, „Журнал для воспитания. Руководство для родителей и преподавателей издаваемое Александром Чумиковым” 1857, т. 1, s. 15.